

LUTFÎ MAHLASLI BİLİNMEYEN BİR ŞAİRİN
DİVANI VE DİVANINDAKİ TASAVVUFİ İSTİLAHLAR
THE DIWAN OF AN UNKNOWN POET NICKNAMED LUTFÎ AND
THE SUFI TERMS USED IN THE DIWAN

SEYDİ KIRAZ

[Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı ABD.
Faculty Member, PhD., Hitit University Faculty of Divinity,
Department of Turkish-Islamic Literature
seydikiraz.27@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4941-3909>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 18 Mayıs/May 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 15 Kasım/November 2018

Yayın Tarihi / Published: 24 Aralık/December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Yıl / Year: 2018 *Sayı – Issue:* 45 *Sayfa / Pages:* 329-366

Atıf/Cite as: Kiraz, Seydi. “Lutfî Mahlaslı Bilinmeyen Bir Şairin Divanı ve Divanındaki Tasavvufî İstihlalar - The Diwan of an Unknown Poet Nicknamed Lutfî and the Sufi Terms Used in the Diwan”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 45 (Aralık-December 2018): 329-366.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.425067>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
<http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Lutfî Mahlaslı Bilinmeyen Bir Şairin Divanı ve Divanındaki Tasavvufi İstilahlar

Öz: Ali Lutfî, XIX. yüzyılda yaşayan şairlerden biridir. Şair hakkında bir bilgi bulunamadı. Bu çalışmada, temel kaynaklar gözden geçirildi ve Lutfî mahlaslı şairlerin tespiti yapıldı. Bu araştırma sonunda Ali Lutfî'nin bunlardan farklı bir şair olduğu tespit edildi. Bu çalışmada, Lutfî'nin *Divan*'ı tanıtıldı ve *Divan*'ındaki başlıca tasavvufi istilahlar, kısaca açıklandı. Bu makaleyi önemli yapan husus, Lutfî ve *Divan*'ı hakkında yapılan ilk çalışma olmasıdır. Şair hakkında verilen bilgilerin kaynağı, şairin *Divan*'ıdır. Lutfî'nin bilinen tek eseri de bu *Divan*'dır. *Divan*'da 163 gazel, 8 muhammes, 4 mesnevi ve 1 müseddes bulunmaktadır. Şair, Lutfî mahlasını kullanmıştır. Yazmanın tek nüshasına ulaşıldı. Dijital nüshası temin edilen *Divan*, 52 varaktır. *Divan*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Şemsi F. Güneren Bölümü, nr. 69'da kayıtlıdır. Lutfî, Kâdirî ve Halvetî tarikatlarına bağlı mutasavvıf bir şairdir. Bu tarikatların kurucu ve temsilcileri olan Abdulkâdir Geylanî, Seyyid Yahya Şirvanî, Şemseddin Sivasî ve ve şairin şeyhi olan Sivasî Hacı Ahmed hakkında yazılan methiyeler dikkat çekmektedir. Müellifin mutasavvıf olması, *Divan*'ı tasavvufi terminoloji bakımından zenginleştirmiştir.

330 Anahtar Sözcükler: Türk İslam Edebiyatı, Divan, Lutfî, Tasavvufi İstilahlar, Tarikat ve Sûfî.

OMÜİFD

The Diwan of an Unknown Poet Nicknamed Lutfî and the Sufi Terms Used in the Diwan

Abstract: Ali Lutfî was one of the poets lived in the XIX century. No information has not been found about the poet. In this study, the main primary sources were reviewed and the poets whose nicknames are Lutfî were identified. At the end of this research, it was found out that Ali Lutfî was a particular poet. In this study, the *Dîwân* of Lutfî was made known and the main Sûfî terms in his *Dîwân* were explained briefly. What makes this article significant is that it has been the first study about Lutfî and the *Dîwân*. The source of the information given about the poet is the *Dîwân* of the poet. This is the only known work of Lutfî. There are 163 ghazals, 8 mukhammas, 4 mathnavis and 1 musaddas in the *Dîwân*. The poet used the makhlas 'Lutfî'. The only copy of the manuscript has been reached. The *Dîwân*, which has a digital copy, has 52 leaves. *Dîwân* is registered in the H. Şemsi F. Güneren section in Süleymaniye Library, as number 69. Lutfî was a Sûfî poet who was faithful to the tariqats 'Qâdirî and the Khalvatî'. The eulogies written about the founders and representatives of these tariqats, such as Abd al-Qâdir Gaylanî, Sayyid Yahya Shirvanî, Shams al-Dîn Shiwasî and Sivasî Ha-

çı Ahmed who was the poet's sheikh grab the attention. The fact that the author is a mystic has enriched the *Dîwân* in terms of the sufi terminology.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Dîwân, Lutfi, Sufi Terms, Tariqat and Sûfi.

Giriş

Tezkirelerde bulunan şairlerin klasik Türk edebiyatının bütününi temsil ettiğini söylemek zordur. Türk edebiyatında hakkında bilgi verilmeyen birçok şair vardır. Kaynaklara giremeyen bu şairlerin büyük bir kısmı mecmua taramaları sonucunda ortaya çıkmıştır.¹ Mecmualarda bazen bir, bazen de “Mecmûâu’-d-devâvîn” olarak adlandırılan birden fazla divana ulaşmak mümkündür. Hatta bu sayı bazen on dörde kadar çıkmaktadır. Kütüphanelerdeki şiir mecmualarının muhtevaları, tamamıyla ortaya konulduğunda şiirimiz, zenginleşecek; biyografik ve bibliyografik kaynaklarımızdaki bazı bilgiler değişecektir.²

331

OMÜİFD

Mecmua araştırmaları yoluyla ortaya çıkarılan şairlerden biri de Lutfî mahlasını kullanan Ali Lutfî’dir. Divan sahibi olan Lutfî, tezkire müelliflerinin ve araştırmacıların dikkatinden kaçan bir şairdir. Bu çalışma kapsamında Lutfî mahlaslı şairler üzerine araştırma yapılmış, tespit edilen şairler arasında çalışmamıza bahis konusu olan Ali Lutfî hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Divan*’ından hareketle mahlası, tarikatı, piri ve vefatı hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Lutfî’nin *Divan*’ı ana hatlarıyla tanıtılmış, nüsha tavsifi yapılmış ve *Divan*’daki tasavvufî istihlalar üzerinde durulmuştur.

¹ Ali Nihad Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri: Rahmî ve Fevrî* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948); *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri: Revanî-Hayretî-Haverî-Ahî- Peyamî-Sani* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1949); Ömer Zülfe, *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selikî ve Şiirleri* (İstanbul: Edebiyat Yayınları, 2006); Cihan Okuyucu, *Ereğlîli Türâbî Divanı* (İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları, 2004).

² M. Fatih Köksal, *Yâ Kebîkeç Mecmualar Arasında* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2006), 187.

1. Lutfî Mahlaslı Şairler

Tezkirelerde yapılan araştırmalarda Lutfî mahlaslı 17 şair tespit edilmiştir:

1.1. Lutfî: Lutfî, Tokatlıdır. şairin asıl adı Lutfullah'tır. Molla Lutfî ve Deli Lutfî unvanlarıyla tanınmıştır. Ali Kuşçu Efendi'den ders almış, Sahn-ı Semân'da müderrislik yapmıştır. şakacı bir mizaca sahip olan şair, nüktedan, münazara hususunda söz sahibidir. şiiri, nesri kadar güçlü değildir. Lutfî, iftiraya maruz kalmış, Atmeydanı'nda boynu vurdurularak öldürölmüştür. Naaşı, Eyüp mezarlığındadır. Ölüm tarihi Âşık Çelebi'de h.874/m.1469, Hasan Çelebi ve Riyâzî'de h.900/m.1495'tir.³

1.2. Lutfî Paşa: Sultan Selim'in himayesinde bulunmuştur. Adaleti ve dindarlığıyla tanınan Lutfî Paşa, suret ve siret güzelliğine sahiptir. Tezkirelerde birkaç şiirine ulaşılmıştır. şiirleri parlak ve güzeldir. H. 332 950/m.1543 yılında vefat etmiştir.⁴

1.3. Lutfî: Kırmılı olan şair, Safayî'de Abdullah, Beliğ'de Abdullatif'te Lutfullah isimleriyle geçmektedir. Tezkire sahibi Riyazî'nin oğludur. Mülazım, müderris ve kadı görevlerinde bulunmuştur. Divan sahibi olan Lutfî, h.1078/m.1667 yılında vefat etmiştir.⁵

OMÜİFD

³ Abdöllatif Latifi, *Latifi Tezkiresi (Tezkiretü'ş-şuarâ ve tabıratü'n-nuzemâ)*, Haz. Mustafa İsen (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 289-292; Sehi Beg, *Heşt Bihışt*, Haz. Haluk İpekten vd. (Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, 2017), 54-55; Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü'ş-şuarâ (Tezkiretü'ş-şuarâ)*, Haz. Namık Açıkgöz (Ankara: Kültür Turizm Bak. Yayınları, 2017), 283; Beyânî Mustafa Bin Carullah, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 236-237; Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-şuarâ (İnceleme-Metin)*, Haz. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010), II/730-734; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), II/827-830; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: TÜBA Yayınları, 2016), I/433.

⁴ Sehi Beg, *Heşt Bihışt*, 34-35; Haluk İpekten, Mustafa İsen vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, 1988), 267-270.

⁵ Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-âsâr min fevâidi'l-eşâr): İnceleme-Metin-İndeks*, Haz. Pervin Çapan (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005), 530; İsmail Beliğ, *Nuhbetü'l-âsâr li-zeyli zübdeti'l-eşâr*, Haz. Abdölderim Abdölkadiroğlu (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999), 2. bs., 367.

1.4. Lutfî: Şairin asıl adı Mehmed Lutfullah'tır. Hoca Mesud'un oğlu olduğundan Hoca-zâde sanıyla tanınmıştır. Gençlik yıllarında Mevlevîliğe intisap eden Lutfullah, halifelik derecesine ulaştıktan sonra ilme merak salmış ve bu alana yönelmiştir. Müderris ve kadı olarak görev yapmıştır. Eyüp'te kadılık yaparken h.1110/m.1699 yılında vefat etmiştir. Müstakil bir eserine rastlanmamıştır.⁶

1.5. Lutfî: Kırımlıdır. Asıl adı Safayî ve Sâlim'e göre Lutfullah, Belîğ'e göre Abdullatif'tir. Arapça ve avcılık alanlarında oldukça başarılıdır. Şairin ifade kabiliyeti yüksek, irfanın özünden haberdardır. Kuvvetli bir muhayyileye ve yalın bir ifadeye sahiptir. Gazel ve tarihleri vardır. Müderrislik ve kadılık yapmıştır. İçkiye düşkün olan şair, birkaç sarhoş tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Ölüm yılı, Sâlim'de h.1113/m.1703, Safayî ve Belîğ'de h.1115/m.1704 olarak verilmiştir.⁷

1.6. Lutfî: Asıl adı Süleyman'dır. Tezkirelerde şair hakkında verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Hacegan-ı Divan-ı Hümayun'da haslar halifesi olarak görev yaparken h.1119/m.1707 yılında vefat etmiştir. Birkaç gazeli mevcuttur.⁸

1.7. Lutfî: Asıl ismi Mustafa'dır. Muslî Ağa-zâde ve Tokatî Mustafa Ağa unvanlarıyla da bilinmektedir. Bölük çorbacılığı yapan şair, sefaletе düşmüş, bu hâl üzere h.1130/m.1718 yılında vefat etmiştir. Şairin birkaç gazeli mevcuttur.⁹

1.8. Lutfî: Manisa Mevlevihanesi'nin şeyhi Ali Nakşî Efendi'nin oğludur. Asıl adı Muhammed'dir. Babasının vefatından sonra yerine geç-

⁶ Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, 29-30; Mehmed Sirâceddin, *Mecma-i Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Haz. Mehmet Arslan, ekitap.kulturturizm.gov.tr, 2018. (12.08.2018), 13.

⁷ Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, 529-530; Sâlim Efendi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, Haz. Adnan İnce (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005), 604-605; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, 368.

⁸ Silahdar-zâde Mehmed Emin, *Tezkire-i silahdar-zâde*, Haz. Furkan Öztürk (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2015), 204; Şefkat-i Bağdâdî, *Şefkat Tezkiresi (Tezkire-i Şuarâ-yı Şefkat-i Bağdâdî)*, Haz. Filiz Kılıç, ekitap.kulturturizm.gov.tr, 2017 (12.08.2018), 257.

⁹ Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, 368; Sâlim, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, 604.

rek Mevlevihane'ye şeyh olmuştur. H.1150/m.1737 yılında vefat etmiştir. Bazı manzumelerine ulaşılmıştır.¹⁰

1.9. Lutfi: Başarılı Farsça şiiirler yazmakla birlikte daha çok Türkçe şiirleriyle şöret bulmuştur. Türkçe yazılmış bir *Divan*'ı vardır. Mevlana Lütü'ü'nin "*Zafer-nâme*"sini tercüme etmiştir. 120 bin beyitten fazla olan bu tercüme, müsvedde hâlinde kaldığından tamamlanamamıştır. Ölüm tarihi bilinmeyen şair, 99 yaşında h.1195/m.1781'de vefat etmiştir.¹¹

1.10. Lutfi: H.1233/m.1817 yılında Adana'da doğan şairin asıl adı Ömer'dir. Bir müddet İstanbul'da yaşamış, burada Musa Balizade adıyla tanınmıştır. Şairin eserlerine dair bir kayda ulaşılamamıştır.¹²

1.11. Lutfi: Şair, bugün Yunanistan sınırlarında kalan Yanya'da doğmuştur. İç ağası ve hâcegan olarak çalışmıştır. Bir müddet ticaretle uğraşmıştır. H. Cemaziye'l-âhir 1252/m. Eylül 1837 tarihinde vefat etmiştir. Eyüp'te Vâlîde Mektebi haziresinde defnedilmiştir. Gazeline ulaşılmıştır.¹³

1.12. Lutfi: Asıl adı Halil olan şair, Bulgaristan'ın Tırnova şehrinde doğmuştur. Hâfız unvanıyla tanınmıştır. Sa'diyye tarikatına intisap etmiştir. İstanbul'da beş yıl kaldıktan sonra memleketine dönmüş, h.1261/m.1845 yılında burada vefat etmiştir. Müstakil bir eserine ulaşılamamıştır.

1.13. Lutfi: Diyarbakır müftüsü Ali Efendi'nin oğludur. Eğitimi tamamladıktan sonra Diyarbakır müftüsü olarak görev yapmıştır. İlme düşkün olan şair, h.1263/m.1847 yılında vefat etmiştir. Bazı gazelleri mevcuttur.¹⁴

¹⁰ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, Haz. İlhan Genç (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000), 464; Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-eşâr (Fatîn tezkiresi)*, Haz. Ömer Çifçi, www.kulturturizm.gov.tr. 2017 (12.08.2018), 363.

¹¹ Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 269.

¹² Fatîn, *Fatîn Tezkiresi*, 365.

¹³ Esad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-endûz (İnceleme-Metin)*, Haz. Rıza Oğraş, www.kulturturizm.gov.tr, 2018 (12.08.2018), 156-157.

¹⁴ Fatîn, *Fatîn Tezkiresi*, 363-364.

1.14. Lutfî: Vefatı ile ilgili bir kayda rastlanmayan şairin asıl adı Ahmed'dir. İstanbullu olan şair, eğitimini burada tamamladıktan sonra müderris olarak çalışmıştır. Takvim-i Vekayi'de görev almış ve Anadolu'da müfettiş olarak görev yapmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında vefat etmiştir. Seçkin birkaç şiir yazmış ve bazı şiirleri tercüme etmiştir.¹⁵

1.15. Lutfî-i Acem: Bugün İran sınırlarında bulunan Dergüzin'de doğmuştur. Asıl adı Mahmud olup Mahmud-ı Har unvanıyla şöhret bulmuştur. Medine, Mısır, İstanbul ve Şam'da bulunmuştur. Şair, kendisinde büyük bir şairlik kudreti olduğunu iddia etmiştir. Ahdî'ye göre bundan dolayı herkesin maskarası olmuştur. Birkaç şiiri tespit edilmiştir.¹⁶

1.16. Lutfî: Kaynaklarda hayatı hakkında pek bilgi verilmemiştir. Asıl adının Nevâî olduğu ve divan sahibi olduğu belirtilmiştir.¹⁷

1.17. Lutfî: Asıl adı, Rahima olan şair, Tebriz'de doğmuştur. Derviş Rahima unvanıyla tanınmıştır. Derviş Ahdi tarafından yetiştirilmiştir. Garip tarzda şiirler telif etmiştir.¹⁸

Tezkirelerde yer alan Lutfî mahlaslı şairlerin yüzyıllara göre dağılımı şöyledir: 15. yüzyılda 1, 16. yüzyılda 1, 17. yüzyılda 2, 18. yüzyılda 5, 19. yüzyılda 5. Dört şairin ise vefat tarihleriyle ilgili bir kayda ulaşılamamıştır. Kaynaklarda on dört şairin sınırlı sayıdaki şiirlerinden, üç şairin ise divanından söz edilmiştir. Divanı olan şairlerden birincisinin 17. yüzyılda, ikincisinin 18. yüzyılda yaşadığı belirlenmiştir. Üçüncüsünün yaşadığı dönem tespit edilememiştir. Şairlerin yaşadıkları tarihler dikkate alındığında, çalışmaya bahis konusu olan Lutfî'nin ölüm tarihine en ya-

¹⁵ Fatîm, *Fatîm Tezkiresi*, 364-365.

¹⁶ Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şuâra*, Haz. Süleyman Solmaz (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005), 506-507.

¹⁷ Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 269.

¹⁸ Hısn-ı Mansûrî-zâde Mustafa Mucîb, *Tezkire-i Mucîb (İnceleme-Tenkitledi Metin- Dizin- Sözlük)*, Haz. Kudret Altun (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997), 56; Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, Haz. Gency Zavotçu, www.kulturturizm.gov.tr. 2017 (12.08.2018), 103-104.

kın üç şair, öne çıkar: Bunlar yukarıdaki sıralamaya göre 11. sırada yer alan Lutfi (Yanya/Yunanistan), 12. sırada yer alan (Tirnova/Bulgaristan) ve 13. sırada yer alan Lutfi, Diyarbakırlıdır.

Bu şairlerden Tirnovalı Lutfi'nin Sa'diye tarikatına intisap ettiği bilgisine ulaşılmış, diğerlerinin ise bir tarikata bağlılıklarıyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şairlerin yaşadığı dönemler, isimleri, divanları, memleketleri ve bağlandıkları tarikatlar kıstas alındığında çalışma konumuzu oluşturan Lutfi'nin tezkire yazarlarının tanıttığı isimlerle ilgisi olmadığı yani farklı bir Lutfi olduğu kanaatine varılmıştır.

2. Lutfi'nin Hayatı

2.1. Lutfi'nin Adı ve Mahlası

Lutfi'nin gerçek ismi *Divan*'ın iki yerinde eserin müstensihisi, aynı zamanda Lutfi'nin oğlu olan Abdurrahman Rüsdî tarafından zikredilmiştir: Birincisi, ferâğ kaydında “*Eser-i hâme eş-Şeyh ‘Abdurrahmân Rüsdî min-evlâd-ı şeyh ‘Alî Lutfi post-nişîn-i tarik-i Qadrî ve hâk-i kademi'l-hazret-i ‘Alî*” notuyla verilmiştir. İkincisi, “*Vefât-ı Hazret-i Şeyh-i kutbü'l-ârifin gavsü'l-vâşilîn vâkıf-ı esrâr-ı Rabbü'l-âlemîn efendim ‘Alî Lutfi quddise sirrihü'l-‘azîz*” (v.50a) ifadelerinde geçmiştir. Her iki açıklama göz önüne alındığında şairin gerçek isminin Ali olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Divan şiirinde mahlas¹⁹ kullanma geleneğine bağlı kalan Lutfi, *Divan*'daki bütün manzumelerinde “Lutfi” mahlasına yer vermiştir:

Meslub-ı irâde-i kuluñ Lutfi Hudâyâ
Küllî hâlîme vâkıfsın eyâ ‘âlim ü dâna G1/5²⁰

Kimse bilmez kendiñi kendiñ bilüp kendiñ görür
Yâ İlâhî Lutfi’i garç eyle bañr-ı zâtıña G2/5

¹⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki* (İstanbul: Gündoğdu Matbaası, 1317/1899), 1310; Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğâtî*, Haz. Kemâl Edip Kürkçüoğlu (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984), 2. bs., 94; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Basımevi, 1983), 3. bs., II/383.

²⁰ Bu çalışmada beyit sonlarından verilen kısaltmaların açılımı, G: Gazel; M: Mesnevi; Mh: Muhammes şeklinde olup verilen numaralardan birincisi nazım biçimini, ikincisi beyit sırasını bildirir.

2.2. Tarikatı ve Piri

Divan'ındaki bilgiler göz önüne alındığında Lutfî'nin hem Halvetî hem Kadirî olduğu söylenebilir. Bu kanaatin oluşmasında, *Divan*'ında bu tarikatların tanınan simaları ile ilgili methiyelere ve kavramlara yer verilmesi etkili olmuştur.

Bahsi geçen methiyeler, bu tarikatın ikinci kurucusu kabul edilen Seyyid Yahya Şirvani (ö. h.870/m.1466/m.1467) ve Halvetiyye Şemsiyye kolunun kurucusu Şemseddin Sivasi (ö. h.1006/m.1597-1598) ile ilgilidir. Şairin tarikatı hakkında bilgi veren bir başka kaynak da Lutfî'nin “şeyhim” ibaresiyle tanıttığı Sivasi Hacı Ahmed (ö. h.1130/m.1717-1718) hakkında yazdığı iki methiyesidir:

*Kamu pîrler yolu hakdır tarîkinde haşar yokdur
Halvetisiñ 'aşkıñ çokdur Seyyîd Yahyâ-yı Şirvânî*

*Taleb vardır seni cânda beni sen eylegil hânde
Bu Lutfî saña bir bende Seyyîd Yahyâ-yı Şirvânî*

G140/6-7

...

*Tarîk-i Halvetî'de kul olupsun müstakîm bir yol
A'mâyım baña rehber ol meded yâ Şems-i Sivâsî*

*Gönül oldu saña mâ'il hicâbım eylegil zâ'il
Bu Lutfî bî-edeb sâ'il meded yâ Şems-i Sivâsî*

G141/6-7

*Diyem evşâfını saña zihî şâhib-nazar şeyhim
Şusamış cânlara âb-ı hayâtı hem şunar şeyhim*

*Sivâsî ismi Ahmed'dür olup evlâd-ı Şemseddîn
Düşüp muhlaş aña sözü nice cânlar yaçar şeyhim*

G98/1,7

Müellifin, Kadiriliğin kurucusu olan Abdulkâdir Geylanî (ö. h.561/m.1165-1166) ile ilgili bir methiyede Abdulkâdir, dürr-i Bağdadî, Geylanî gibi ifadelerle yer vermesi onun Kadirî olmasıyla izah edilebilir:

*Mevlâ'nın dostu Rasûl'ün yârânı
Ne güzel sultândır şeyhim Geylânî*

‘Ârifler serdârî kevnîniñ cânı
Ne güzel sultândır şeyhim Geylânî
Gözlerimiñ nûru cânımıñ cânı

Mh6/1

Yazılan müstakil methiyelerde görüldüğü gibi Lutfî'nin Halvetî-Kadirî olduğu ve methiyelerinin daha çok Halvetîliğin temsilcileri ile ilgili olmasından dolayı bu tarikatın onda daha baskın olduğu söylenebilir.

2.3. Vefâtı

Lutfî'nin nasıl vefat ettiği ve mezarının nerede olduğu ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte *Divan*'ın ketebe kaydından sonra eserin müstensihî, aynı zamanda Lutfî'nin oğlu Abdurrahman Rüşdî tarafından yazılan mersiyede bir vefat tarihine yer verilmiştir. 13 beyitten oluşan ve gazel nazım biçimiyle yazılan bu manzumede Lutfî'nin vefat tarihi hüsn-i makta ve makta beyitlerinde h.12 Muharrem 1258 / m.23 Şubat 1843 (v.52a) olarak belirtilmiştir:

*Sene biñ iki yüz elli sekizinde düşüp târîh
Vefât-ı Lutfî'ya pîrân-ı ahıyâr-ı zamân ağlar*

*Muharrem şehrinin on ikisi 'ıyd-i zehâdetde
Edüp ibkâ-yı 'ahd-i hânedân-ı kâmrân ağlar*

Ek-G 1/12-13

2.4. *Divan*'ın Nüsha Tavsifi

Divan'ın tek nüshası tespit edilebilmiştir. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Şemsi F. Güneren Bölümü, nr. 69 kaydıyla verilmiştir. Dijital nüshasına ulaştığımız 52 varaklık bu eser, meşin kaplı bir cilt içerisinde tanzim edilmiştir. Yazma, 205x155/153x120 mm ebadında, çift sütuna 15 satırlı nesih hattıyla yazılmıştır. *Divan*'ın 1b sayfasının ilk satırında “*Hâzâ Dîvân-ı Şerîf Hazret-i Lutfî Kıddise Sırruhu Bismillâhırrahmânırrahîm Esrâru'l-'Azîz*” notuna yer verilmiştir. Yazmanın 23a, 37a, 39a sayfalarında birer; 52b sayfasında ise iki beyit sonradan ilave edilmiştir. Yazmanın 1b-31a sayfaları harekeli, 31b'den sonraki kısımlar harekesizdir.

Yazmanın ilk ve son beyitleri şöyledir:

Baş: *Bâ-nâşıra'l-'abdu unşur fi-küllî hâlinâ* [1b]
Ve'ftah lisânenâ bi-rızake fi-kavlinâ

Sonu: *Kelâmı muhtaşar söyle alan kalbden alır Lutfî*
Bu dîvân ismi hem târîh-i ser-gûzeşt verildi

2.5. Divan'ın Şekli ve Muhteva Unsurları

Divan huruf-ı heca sistemine göre tertip edilmiştir. *Divan*'da 163 gazel, 8 muhammes, 4 mesnevi ve 1 müsedese yer verilmiştir. Ketebe kaydından muhtevası edep olan 34 beyitlik bir mesneviye yer verilmiş ve oğlu Abdurrahman Rüşdî'nin doğması vesilesiyle bir tarih düşülmüş. Babası Lutfî'nin ölümü üzerine oğlu Abdurrahman Rüşdî tarafından bir mersiye yazılmıştır.

Divan'da en çok remel bahrinden fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı kullanılmıştır. *Divan*'daki kullanım sıklığına göre diğer kalıplar şunlardır: Hezec bahrinden mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün; remel bahrinden fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün; hezec bahrinden mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün; remel bahrinden fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün; hezec bahrinden mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün; remel bahrinden fâ'ilâtün fâ'ilâtün, fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün, fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün; recez bahrinden müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün; remel bahrinden fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün ve fe'ilâtün fe'ilâtün.

Divan'da Allah, Hz. Peygamber, ahiret, dünyanın geçiciliği, dervişliğin esasları, yakarış, edep gibi temalar esas alındığından süslü bir dil yerine yalın bir üslubun tercih edildiği görülmüştür. Şairin tasavvufa ait kültürü şiir diliyle anlatma endişesi, mutasavvıf kimliğiyle izah edilebilir. Şairin *Divan*'ındaki tasavvufî unsurlar ele alınmadan önce tasavvuf hakkında kısaca bilgi verilecektir.

3. Divanda Tasavvufi İstılahlar

Tasavvuf kelimesinin kökeni ile ilgili kaynaklarda birçok yorum yapılmıştır. Bu kavramın menşeinin safâ ve vefâ kelimelerinin birleşiminden,

kendisini Kabe'ye hizmet etmeye adanmış kabilenin adının Sûfe olmasından, mutasavvıfların giydikleri yünden yapılan elbisenin sûf olarak adlandırılmasından, Hakk'a boyun eğenlerin uzattıkları sûfetü'l-kafâ (ense saç) terkindeki sûfeden türetilmesinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür.²¹

Her ne kadar tasavvufa dair farklı tanımlar, ayrıntılarda farklılaşma görünse de bunların, temel noktalarda birbirleriyle örtüştüğü söylenebilir. Bu tanımlarla ilgili nazariyeler bir tarafa bırakılarak söylenenler özetlenecek olursa tasavvuf, hâl ve hareketlerin Kur'an'a ve sünnete uyarlanması; Hakk'ın rızasının tahsil edilmesi ve Hakk'ın tecellisine mazhariyetle İlahî hakikatlerden haberdar olunmasıdır.²²

Geçmişten günümüze insanlar üzerinde derin etkiler bırakan tasavvuf anlayışı, üç döneme ayrılır: a) Asr-ı saadet dönemi. b) Tâbiîn dönemi. c) Tebe-i tâbiîn ile ilk iki asrı içine alan zühhd dönemi. Bir başka tasnife göre tasavvufî kavramların ve ilk sûfi adlarının duyulmaya başlandığı h. II. asırdan tarikatların ortaya çıktığı döneme kadar olan zamana tasavvuf dönemi; tasavvufun en güçlü kurumları olan tarikatların ortaya çıktığı h. VI. asır ve sonrasını kapsayan döneme de tarikat dönemi denilir.²³

Bilindiği gibi her ilim erbabının kendi aralarında kullandıkları bazı terim ve ıstılahları vardır. Böyle bir yolun benimsenmesinde bazı faydalar vardır. Bunlardan biri o kavramlarla anlatılmak istenen manayı muhatabın anlayışına yaklaştırmak; diğeri bu sahanın mensuplarına terimlerin anlamlarını daha iyi ifade etmektir.

Diğer ilmî disiplinlerde uygulanan bu durum, tasavvufî alan için de geçerlidir. Aynı şekilde sûfiler de kendi aralarında özel anlamlı bazı ıstılahlar kullanmıştır. Böylece manzum ya da mensur eserlerde farklı bir anlatım tarzı oluşmuştur. Yeni teşekkül eden bu dil, kimi nedenlerden

²¹ Ayrıntılı bilgi için bk., Reşat Öngören, "Tasavvuf", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40:119-126.

²² Mahir İz, *Tasavvuf* (İstanbul: Kitabevi, 1997), 90-91.

²³ H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 81-147.

dolayı zamanla örtülü bir üslûba dönüşmüştür. Sûfiler arasında böyle bir ifade şeklinin benimsenmesinde, anlatılmak istenen kavramları ehil olanlara tam olarak açıklama kaygısı ve manevi hâlleri, ehil olmayan kimse-lerden gizleme arzusu belirleyici olmuştur.²⁴ Bu sembolik anlatım ve ima-lı üslûbun yerleşmesinde fakihlerin ve siyasî iktidarın baskılarına karşı sûfilerin kendilerini koruma refleksi de önemli bir sebep olmuştur.²⁵ Kapalı anlatım ve zengin çağrışımlara sahip olan tasavvufi kavramlar, divan şiirinde birçok şair tarafından sıklıkla kullanılmıştır. XIX. yüzyılda yaşayan ve bu geleneği sürdüren Ali Lutfî'nin *Divan'*ında da birçok tasavvufî kavrama yer verilmiştir:

Ab-ı Hayat

Tasavvufta ab-ı hayat, bir kişinin Allah'ın Hay isminin hakikatine ermesi olarak tarif edilir. Bu ismin manasına mazhar olan kişinin canlılara hayat verdiğine inanılır. Hızır ve İlyas'ın bu sudan içerek ölümsüzlüğe eriştiğine inanıldığı için ab-ı hayat terkibi bu şahıslarla sık sık kullanılır. Bu kavram manzumelerde ab-ı cavidan, ab-ı beka, mau'l-beka, mau'l-hayat, aynu'l-hayat, ab-ı zindegi, ab-ı İskender olarak da zikredilir.²⁶

Aşağıdaki ilk beyitte Hızır ile ab-ı hayat arasında bir ilişki kurularak Hızır'ın bu su sayesinde ölümsüzlüğe eriştiği hatırlatılmıştır. Bu terkip, ikinci beyitte Allah dostlarının sözü, nefesi ve öğüdü olarak düşünülmüştür. Billhasa şeyhinin sözü ve sohbeti, susamış canlar için ölümsüzlük bahşeden bir iksir olarak tavsif edilmiştir:

Hızır içip âb-ı hayât ölüm dadını tatmadı
Lutfî hafv-ı mevî ederseñ 'aşk-ı cândan kardeş ol G93/5

Diyem evşâfını saña zihî şâhib-nazar şeyhim

²⁴ Abdulkerim Kuşeyrî, *er-Risâle (Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı)*, Trc. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2009), 111-142.

²⁵ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *Tasavvuf El Kitabı*, Nşr. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 42-47.

²⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 6. bs., 28-29; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012), 20.

Fena ve Beka

Fena, kulun ubudiyetinin farkına varıp O'nun huzurunda fani olması; beka ise kulun varlığını aradan çıkararak Allah'a ulaşması, sonsuzluğa ermesidir. Fena; cehalet, gaflet gibi kötü huy ve hareketlerden fani olma; beka; ilim, zikir gibi iyi hâl ve sıfatlarla hemhâl olma anlayışını yansıtır.²⁷

İlk beyitte beka uçulması gereken bir bahçe olarak methedilmiş; bir şahsın fenaya yönelmesi ise akılla bağdaştırılamayan, kaçınılması gereken bir davranış olarak yerilmiştir. Bir sonraki beyitte beka övgüsü ve bahçe mazmunu devam ettirilmiş; solmayan, fena bulmayan bir bahçe olarak tasvir edilmiştir. Bülbülün güle aşına olması, ona gönül bağlaması bülbülün bu sırta vâkıf olmasıyla izah edilmiştir:

Beğâ bâğına pervâz eyle ey cân

Fenâya meyl edenler 'âkil olmaz

G59/3

342

OMÜİFD

*Eyâ **Lutfi** beğâ bâğında gül hergiz fenâ bulmaz*

Güle bülbül bu sırrı bildiğinden âşinâ 'âşik

G72/7

Beytullah-Mirat

Mirat, esma ve sıfat-ı İlahî'nin tecelli ettiği mekân olarak bilinir. Metinlerde miratla daha çok gönül kastedilir. Müminin işlediği her bir günah, gönül aynasında lekeler bırakır. Kalbin kararması, ancak gönül ehlinin ilim meclisinde temizlenir.²⁸

Allah'ın evi anlamına gelen beytullah kavramına, tasavvuf dilinde bir müminin, ârifin ve kâmilin kalbi anlamları verilmiştir. Kelimenin bu anlamı kazanmasında "Müminin kalbi, Allah'ın evidir."²⁹ âyetinin etkili

²⁷ Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfnin Kelâmı (Hâl Tercümelere Tarikatlar İstilahlar)* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 85-88; Mahir İz, *Tasavvuf*, 166.

²⁸ Pir Muhammed Bahaeddin Erzincânî Halvetî, *Makâmatü'l-ârifin ve maârifü's-sâlikîn*, Haz. Necdet Okumuş, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992), 25; Ethem Cebeci-oğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 79; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 74.

²⁹ Nûr, 24/36.

olduğu düşünülmüştür. Kültürümüzde gönül Allah'ın tecelli ettiği bir ayna olarak bilindiğinden bir gönlü incitmek Kâbe'yi yıkmakla eş tutulmuştur.

İlk beyitte müminin kalbine yerleşen Allah'ın dışındaki her bir sevgi, temizlenmesi gereken bir put olarak resmedilmiş. Gönlün puthane mertebesinden beytullaha terakki etmesi ve Hakk'ı gösteren bir ayna olması, başkasına ait muhabbeti terk etme şartına bağlanmıştır. Bir sonraki beyitte Habibullah, Hakk'ın kemaliyle tecelli ettiği bir ayna olarak görülmüştür. Devamında bu hakikatin sırrına eren kişi, varlığın tezahür ettiği büyük bir âlem olarak düşünülmüştür:

*Arid put-ḥâne'i lillâh olur dil evi beytullâh
Nümâ-yı Haqq olur billâh uyan ḡafletden açıl var* G57/4

*Ḥabîbullâh seni mir'ât edindi zâtına Mevlâ
O mir'âtı gören kendini görür âlem-i kübrâ* G157/1

Gül-Bülbül

Gül, sevgiliyi temsil eder. Gülün gonca hâli tevhidin, halvetin, Hak ile hemhâl olmanın; açılmış hâli ise kesretin, can sırrını açığa vurmanın sembolüdür. Yine gül, ömrün kısalığına, dünyanın faniliğine işaret ederek ebediyeti telkin eder. Sûfilere göre bülbül, İlahî aşkla yanan can ve ruhun misalidir. Asıl vatani olan bahçesine hasretinden geceler boyu inleyen ve ten kafesinden kurtulmaya çalışan bir âşıktır.³⁰ Edebiyatta, gül ile şevk sahibi bir ruhun temsilcisi ve gülü sevmeye yazgılı olan bülbül, ayrılmaz bir ikili olarak yer alır.³¹

Aşağıdaki ilk beyitte her derviş bir gül, erenlerin meclisi ise gül bahçesi olarak tersim edilmiştir. Bu bahçede bulunan bülbüllerin Hakk'a yalvarışları resmi tamamlayan bir başka unsurdur. İkinci beyitte vaiz,

³⁰ Bilal Kemikli, *Şiir ve İrfan Sûfi Şairin İzinde* (İstanbul: Kitabevi, 2017), 2. bs., 19-30.

³¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 149; Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 181; Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), 3. bs., 46.

bülbülün avazından müştekidir, onun susmasını arzu eder. Bu talep yersiz ve imkânsızdır. Zira bülbülün güle olan aşkı ezeli bir yazgıdır:

*Zâhidâ inkârı ko meclisimiz gül-zâr-ı Hâk
İstimâ eyle ki gör bülbülleri pür-zâr-ı Hâk* G76/1

*Diler vâ'iz ki nağme etmeye gülşende bülbüller
Anı bilmez güle bülbül ezelden mübtelâ 'âşık* G156/8

Celal-Cemal

Celal; büyüklük, ululuk, azamet anlamlarına gelir. Bu isim tecelli ettiğinde kendisini kahır, cebir, gazap; âfet ve felaket suretinde gösterir. Cemal ise güzel, güzellik anlamına gelir. Allah'ın kendi zatında temaşa ettiği ilk sıfat, cemaldır. Bu temaşa, onu mahlukatta görme arzusunun doğmasına, bu da kainatın yaradılışına vesilesidir. İlahî sıfatlar, genel bir tasnifle Celal ve Cemal olmak üzere ikiye ayrılır. Kahhar, Cebbar, Mümit... Celal'in; Rahman, Vedud, Latif... Cemal'in tezahürüdür.³²

344
OMÜİFD

İlk beyitte hüznü gönül, yârin celalli tecellilerine meftundur; gönül, o kahırla tecelliden doyumsuz bir haz alır. Sevgilinin cemalinin yansımaları gören dil, gayrı ihtiyari nutka, onu övmeye başlar.

Bir naattan alınan ikinci beyitte, âlemdaki celalli tecelliler, Hz. Muhammed'in siyah saçlarının tezahürü olarak görülmüş, kainattaki sayısız nimetler ise onun güzelliğinin bir yansıması olarak telakki edilmiştir:

*Celâl-i yâre doymaz neylesin bî-çâre dil maẖzûn
Tebessümle cemâl-i şem'i yandıqça zebân oynar* G45/4

*Hep zuhûr eden celâl-i zülfi-şiyâhuñ sırrıdır
Bunca mün'imler cemâliñ şu'lesi mestânesi* G137/5

³² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 94-97; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 85,86; Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)* (İstanbul: MEB Yayınları, 2000), LVI-LVII; Alim Yıldız, *Üveys ile Giydim Hırka (Şiir Şerhleri)* (Sivas: Be Yayınları, 2014), 13-15.

Meclis

Meclis kavramı tasavvufî metinlerde, Allah ile ruhlar arasında soru-cevap şeklinde geçen bir akde telmihen kullanılır. Bu sözleşmenin yapıldığı meclis, Hakk'ın "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."³³ cevabının verildiği meclis olarak bilinir.

Aşağıdaki ilk beyitte erenlerin toplandıkları meclisler, o uhrevi meclisin dünyevi bir yansıması olarak sunulmuştur. Bu mekânlar, gönülden gam ve kasvetin giderildiği, İlahî feyzin tecelli ettiği, insanın Hakk'a ulaştığı meclisler olarak tahayyül edilmiştir. İkinci beyitte geçen belâ kelimesi, hem musibet, felaket hem de elest meclisinde ruhların verdiği "Evet." cevabını hatırlatacak şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır:

*Dilden küdüret götürür feyz-i İlahî getirir
Seni Allâh'a yetirir erenlerin meclisleri* G148/2

*Tevhîd ehline deme lâ başına gelmeye belâ
Vallâh budur kıâlû belâ lâ-ilâhe illâ Hû* G126/11

345

OMÜİFD

Fakr

Fakr, elinde ve gönlünde dünya malı bulundurmamak, velilerin âdeti, seçkin kulların süsü, peygamberler ve takva sahibi olanlar için Allah'ın tercih ettiği bir sıfattır. Bir kul, tam anlamıyla bu sifata mazhar olursa rıza mertebesine erer.³⁴ Fakr sıfatı, Cenab-ı Hakk'a itimat ve kendisine verilmeyen şeylere şükretmesiyle bir mana kazanır.³⁵ Bir kemale sahip olmakla övünmeyenler, fakrı bir yaşam tarzı olarak görenler ancak Allah'a yaklaşır; varlık dünyasında yükselenler ise Allah'tan uzaklaşır.³⁶

³³ A'raf 7/172.

³⁴ Abdulkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, 300-307.

³⁵ Kastamonulu Seyyid Hâfız Ahmed Mâhir, *el-Muhkem fî-şerhi'l-hikem (Hikem-i Atâiyye Şerhi)*, Haz. Tahir Galip Seratlı (İstanbul: Sûfî Kitap, 2010), 176.

³⁶ William C. Chittick, *Tasavvuf (Kısa Bir Giriş)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 2. bs., 255; Mahir İz, *Tasavvuf*, 135-138; H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 177-178.

Fakr kavramı, aşağıdaki beyitlerin ilkinde dervişlerin bir vasfı olarak yer almıştır. Zamanı bugün-yarın olarak tasnif etmeden ânu yaşayan dervişler, fakrı bütün varlığın feda edildiği yüce bir makam olarak görmüşlerdir. Zira Hz. Peygamber, fakrı bir övünme vesilesi olarak görmüştür:³⁷

*Bu günkü koyup kayırmaz yarını dervîşler
Fakra deşürür kamu hep varını dervîşler*

*Çünkü el-fakru benim fahrım dedi şâh-ı rasûl
İftihârî fakra virdi 'ârını dervîşler*

G50/1,2

Hüsn

Hüsn, bir kişide bulunan olgunluk anlamına gelir. Bu kavramla anlatılmak istenen Allah'ın hüsnüdür. Âlemdeki bütün güzellikler O'nun güzelliğindedir, güzelliğinin bir tezahürüdür. Hüsn'e mazhar olan aynalardan biri de Allah dostlarıdır. Bu velilerdeki güzellik, hüsn-i zatîye tâbîdir. Bu telakkinin oluşmasında "Allah, Âdem'i kendi sureti üzere yarattı."³⁸ hadisi etkili olmuştur.³⁹

346
OMÜİFD

Aşağıdaki beyitlerde varlığın hüsn karşısındaki ihtiramı dikkat çekmektedir. Evrendeki güzellik, her şeyi etkisi altına almıştır. Bu hüsn karşısında insanlar, felekler ve cihanın sultanları secdeye kapanır. Güzellik karşısında secdeye kapanmayı kabul etmeyen, reddedilen, kovulan İblis hükmündedir. Gönül bu güzelliğin seyri için cisim ve canı terk etmeye, O'na kavuşmak için bî-can olmaya muntazırdır:

*Secde kıldı hüsnüñe ins ü felek şâh-ı cihân
Baş çeken merdûd u matrûd oldu buldı zilleti*

G142/4

*Gönül seyrân-ı hüsnüñde bu cism u cânı terk eyle
Gerekmez senden ayrı cân anı vaşlıñla bî-cân et*

G19/6

³⁷ "Yoksulluk övüncümdür, ben onunla övünürüm." Aclunî İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafa* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1351/1933), 2/87.

³⁸ Müslim b. el-Haccac, *el-Câmiü's-sahih*, Birr 115, Cennet 128 (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).

³⁹ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, 216-217; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 226; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 176.

Kıtmir

Kıtmir, Ashab-ı Kehf'in (Yedi Uyurlar) köpeği olarak şöhret bulmuştur. Sıradan bir hayvan olan Kıtmir, Ashab-ı Kehf'e olan sadakati sayesinde bir pâyeye kazanmıştır. Tasavvufî yorumda bu kavram sûfi olmadığı hâlde aralarında bulunan kişiler için kullanılmıştır.⁴⁰

Her derviş, şeyhinin dergahına bir Kıtmir sadakatiyle bağlanmalıdır. Ehil olmadığı hâlde erenlerin meclisinde bulunanlar, onlar gibi değer kazanır, bir kabule mazhar olur. Buna binaen şair, kendisini İlahî dergahı terk etmeyen ve kapıda bekleyen bir Kıtmir olarak tavsif eder. Günahının farkında olan Lutfî hatalarının affı ve viranesinin mamur olması için Allah'a yalvarmaktadır:

Lâ-terinâ'l-'usrate fi'd-dünya ve el-âhireh
Kıtmir-i bâbînam İlahî gösterme 'anâ G1/2

Yüz karasıyla gelipdir kapına kıtmîr-ves
İltibâsı Lutfî'nîni ma'mûr ola vîrânesi G137/9

347

OMÜFD

Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet

Dinin vahiyle sabit kaidelerine şeriat; şeriatın dışına çıkmadan bir mürşit rehberliğinde dinin özüne erişmeyi hedefleyen disipline tarikat denir. Hakikat terimi, bir işin mahiyeti, gerçeği demektir. Bu üç kavram birbirini tamamlayan bir bütündür. İbadetin karşılığı şeriat, ubudiyetin tarikat, abdiyetin ise hakikattir. Bir başka ifadeyle kulun vecibeleri yerine getirmesi, şeriat; ona açlığını hissedip onu talep etmesi, tarikat; o hâli müşahede etmesi, hakikattir. Bu üç kavramdan farklı olan marifet, kimi zaman ilimle karıştırılır. İlim, bir şeyi bilmek; marifet, tanımaktır. İrfan, keşif, ilham, ledün ilmi gibi farklı isimlerle adlandırılan marifet, vasıtasız gelen bilgi anlamına da gelir.⁴¹

⁴⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 287; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 216.

⁴¹ Mahir İz, *Tasavvuf*, 168; Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı*, 31-33; Kaplan Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2014), 2. bs., 139-143.

Aşağıdaki beyitlerin birincisinde şair, bu kavramlardan marifeti asıl ve öz; şeriati ve tarikati ise marifetin vücuduna giydirilen bir libas olarak tahayyül etmiş; hakikate ulaşmanın sırrını da benlik duygusundan uzaklaşma şartına bağlamıştır. Lutfi, bir sonraki beyitte tevhit ile tarikat arasındaki ilişkiye değinmiş; yanı sıra “Lâ-İlâhe İllâ Hû” nun hakikatin sırrını keşfetmeyi sağlayan bir keşşaf olduğunu nazara vermiştir:

Bil şerî'atle tarîkat ki libâs-ı ma'rifet
Lutfi ko kendiñ aradan bulasın haķîkatı G150/8

Tevhîd-i Lutfi şol eder tarîkat bahrine gider
 Haķîkât sırrın keşf eder lâ-ilâhe illâ Hû G126/13

Masiva

Tasavvufî muhtevalı şiirlerde en çok kullanılan kavramlardan biri de masivadır. Masiva, Allah'tan başka her şeyi anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Gerçek âşık kalbinde Allah'tan başkasına yer vermez, gönlünden kesreti, gam ve kederi siler. Dervişliğin aslı masivayı terk olduğundan, dervişler kalplerinde Allah sevgisinden başka bir şeyi bulundurmazlar.⁴²

Gönül, İlahî tecellinin mekânı olduğundan, Allah'ın dışındaki varlıklara ait olan sevgi masiva putu olarak kabul edilir. Bundan dolayı dervişin gönlünde başkasına ait sevgilere yer verilmez.

Aşağıdaki ilk beyitte gönlünü masivaya kaptıran kulun zillete düşeceği, masivanın terkiyle zilletten izzete yükseleceği anlatılmıştır. Bir sonraki beyitte, cananın ve sultanın seyredilebilmesi için, gönlün manevi kiri kabul edilen masivadan arındırılmasına dikkat çekilmiştir:

Cam-ı aşkı nûş edenler biliserdir lezzeti
 Masivayı terk edenler bulırsadıñ izzeti G150/1

⁴² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 320; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 237; Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, 240; Hasan Aktaş, *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2001), 202.

*O sultâmı görem derseñ derûnuñ mâsivâdan yu
Eyâ tâlib eger seyr etmek isterseñ o cânâm*

G152/2

Mey/Meyhane

Mey, seyr ve sülûkün son aşamasına ulaşmış ululara ait bir hususiyettir. Mey, kâmil insan mertebesine eren kişilerin melamete sahip işlerle aşka galip gelme hâlidir. Meyhane, dostların sohbet meclisi, tekke; kulun aşkla Rabb'ine münacat yeri; kâmil mürşidin kalbi ve lahut âlemi anlamlarına gelir.⁴³

Âşığın yâranla sohbet etme, İlahî aşkı yudumlama arzusu, onu mey-hane kapısında bekletir. Sohbet meclislerinde ve tekkelerde sûfilerin tek eğlencesi, manevi sarhoşluktur; zira elest meclisinde verilen söz, her daim âşığın can kulağında çınlamaktadır:

*Bekleriz mey-hâne bâbın meylimizdir nûş-i mey
Şohbet-ehlini bulup bir gizli şohbet isteriz*

G60/2

349

OMÜFD

*Mey-hânede mey 'âşıkıñ eğlencesidir kim
Sâz-ı küñ anuñ cân kulağında çıñlar*

G49/4

On Sekiz Bin Âlem

Kâinatın bütün boyutları, on sekiz bin âlem olarak tesmiye edilmiştir. Kozmolojik telakkiye göre âlemlere farazi birtakım değerler verilerek on sekiz bin rakamı elde edilmiş olsa da esasında bu adedin sembolik bir anlamı içerdiği düşünülmüştür.⁴⁴

On sekiz bin âlem kimi zaman masiva olarak kabul edilir. Gönülden bu âlemlerin nakşı çıkarılmadan Zat'ın hakikatine aşına olunamaz. Bu tabir, Hz. Peygamber'in insanlığın en hayırlısı ve bütün âlemlerin sultanı olduğu vurgulanırken de kullanılır:

⁴³ Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Süfi* (Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları) (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005), 2. bs., 48; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 335; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 248.

⁴⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 381-382.

*On sekiz biñ 'âlemin naqşın gönülden yumadan
Künh-i zâtîñ kim bilüp sırrına olur âşinâ* G2/4

*Lâ-mekân sırrına şâhpsiñ eyâ hayru'l-beşer
On sekiz biñ 'âlemin ey şâh sen oldun anası* G137/3

Sır

Sır mefhumu, mana bakımından mevcut olan fakat kapalı bir mahiyet taşıyan; halktan gizlenen; ruh, kalp gibi insan bedeninde bulunan bir latifedir. Bu latife temaşa mahallîdir. Gönül ehli, burada başkasının meçhulü olan hâlleri seyreder. Sûfi dilinde sır, şeriat lügatinde hidayet ve hükema nazarında tabiatın fazileti olarak bilinse de bu lafızlar aslında aynı manayı karşılar. Bu kavram metinlerde; sırr-ı ezel, sırr-ı ferdaniyyet, sırr-ı insan gibi kelimelerle birleşerek bir terkip hâlinde karşımıza çıkar.⁴⁵

350 Varlık âlemine tecelli eden Allah, bütün esmasıyla, bir sırdır. Bu sırrın hakikatine ancak riyazet ve çile ile nefsin terbiye eden veliler ulaşabilir. Sırta hâkim olma, sırrı keşfetme bir çeşit ilim olduğundan Hak, onu âlemde gizlemiştir. Cahillerin bu sırrı anlaması, hem imkânsızdır hem de bu sırrın onlara açılması haramdır:

*Hû hüviyyet 'âleminde cümle esmâ sırrıdır
Añlamaz nâdân bu sırrı ol bilir ebrâr-ı Hû* G125/4

*Sırr-ı yâri açma nâ-dân olana **Luṭfi** harâm
Çünkü **Haḫḫ** ol 'ilmi bu 'âlemde esrâr eyledi* G144/7

Taç ve Hırka

Tarikat şeyhlerinin manevi saltanat ve devlet simgesi olarak giydikleri başlığa taç denir. Bir müridin belirli bir hazırlık döneminden sonra bir tarikat ve şeyhe kabul edildiğinde o müride törenle giydirilen, önü açık, yakasız, kollu, genişçe ve topuklara kadar uzanan üst elbiseye hırka de-

⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 436; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 317; Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, 279-281.

nir.⁴⁶ Hırka ve yamalı elbise giymek mutasavvıfların bir şiarıdır. Yünden yapılan hırkalar, tek bir şekilde olmayıp tarikatlara göre değişir.⁴⁷

Asıl hüner, gönlü temizlemektir. İnsanın fizikî cephesini yansıtan taç ve hırkanın ve bunların temiz olması bir marifet değildir. Hakikate varmayı gaye edinen sûfi, ar ve namustan geçmeli; ayin, âdet ve resmiyete önem vermemelidir. Bu sırra eren, dostlar meclisinde büyük bir itibar görür:

Bu mudur ma'rifet tâc ile hırka
Gerek tışı gibi ola içi şâf G71/2

'Âr u nâmûsu koyup eyle melâmet ihtiyâr
Başları üzre mu'azzez tâc ede ihvân seni G155/3

Terk ve Tecrit

Dervişlerin masiva ile aralarındaki bağları koparmasına terk denir. Tasavvufta terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hesti (varlık) ve terk-i terk seyr ve sülûkte önemli aşamalardır. Tecrit ise salikin zahirini mal ve mülkten, bâtınını karşılık bekleme anlayışından arındırması, her şeyi Hak rızası için yapması demektir.⁴⁸

Tasavvufî muhtevalı eserlerde, sûfinin insan-ı kâmil mertebesine yükselmesinde, sırasıyla terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hesti ve terk-i terk merhalelerini geride bırakması gerektiği sık sık vurgulanmıştır. İlk beyitte bu aşamalardan ilk ikisinin terk edilmesi gerektiği anlatılırken dünya ve ukba birer taşa benzetilmiştir. Dervişlerin bu ağırlıklardan kurtulmaları, Hakk'ın didarına âşık olmaları ve gönüllerinde O'nun aşkını taşımaları gerektiği dikkatlere sunulmuştur.

⁴⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 468-469; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 340.

⁴⁷ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1996), 2. bs., 125.

⁴⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 490; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 347, 353; H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 195-196.

İkinci beyitte ise dervişlerin terk ü tecrit hâlleri ile masivanın mahiyeti ele alınmış. Bu vesileyle dervişlerin masiva ırmağında terk ve tecrit yoluyla arınan kişiler oldukları vurgulanmış. Dervişliğin gereğinin masivayı temsil eden can, cihan ve dinarı terk etmek olduğuna dikkat çekilmiştir:

*Dünyâ 'uqbâ terkin urub taşlarını atdılar
'Aşka uyup sevdi Hak-dîdârını dervîşler*

*Terk ü tecrîd ırmağında mâsivallâhdan yunup
Verdiler cân u cihân u dînârını dervîşler*

G50/3-4

Vahdet-Kesret

Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk hâlinde görünmesine kesret; bu çokluğun hakiki bir varlığının olmadığını kavrayıp tek varlık olarak sadece Hakk'ı görmeye vahdet denir. Dost ili, vahdet âlemi, vahdet bağıdır. Bu âlemde Allah, sıfat ve esma mertebelerinde tecelli eder. Vahdet, sonsuz bir umman, kesret ise Allah'tan gayrı her şey, mahluk ve masivadır. Vahdet âlemi, nurla doludur; kesret âlemi, karanlıktır, zulmetle kaplıdır.⁴⁹

Tasavvufta dervişler her daim kesreti bırakmaya, vahdete ulaşmaya çabalarlar. Çünkü kesret hâli, dervişin gaflet uykusunda olması ve ruhun esaret altında olması anlamına gelir. Kesretten vahdete yükselmeyi başaranların gönüllerine ve ruhlarına hikmetten parıltılar dolar; böylece onlar irfan ilmiyle vahdet sırrını keşfetmeye başlarlar:

*Gerekmez bu kadar kesret bırak tâ bulasñ vahdet
Dil ü cânâ dola hikmet sözüüm toğru gözüüm dervîş*

G65/7

*Uyanıp hâb-ı şafletden halâş et cânı kesretten
Haber sor sırr-ı vahdetden ne söyler gör saña 'irfân*

G115/2

⁴⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 512-514; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 212; Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)*, 52-53; Mahir İz, *Tasavvuf*, 145-148.

Zuhur

Kelime anlamı ortaya çıkmak olan zuhur/zuhurat, salikin iradesinin dışında meydana gelen şeylere denir. Tevekkül erbabı, bunların bir manevi işaret olduğunu düşünür ve bunlara mutlak surette uyulması gerektiğini düşünürler. Mutasavvıflar bu kavramla kimi zaman rüyaları anlatmak isterler.⁵⁰

Bir naattan alınan aşağıdaki örneklerde zuhur kavramı Hz. Peygamber'le ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Hz. Muhammed'in dünyaya gelmesi, bütün evliya nurunun kaynağı olarak görülmüş; cümle eşyanın huzuru onun zuhuruna bağlanmıştır. Âlem, o gelsin diye yaratılmış, varlığın meydana gelme hikmeti ise onun sırrına vâkif olma maksadıyla izah edilmiştir:

*Velâyet şem'ini nûruñla yakdı cümle evliyâ
Zuhûruñdan ferağ-nâk oldu şâhım cümle-i eşyâ* G157/4.

*Zuhûr-ı âlemiñ ancak seniñ gelmeklik içündür
Hilâkat-ı halkın esrârı seni bilmeklik içündür* G157/6

353

OMÜFD

Zülûf

Zülûf, irfani gelenekte hiç kimsenin ulaşamadığı gaybi hüviyet, Hakk'ın zatı ve hakiki mahiyeti anlamına gelir. Kelimenin, İlahî müşkül, sınırsız varlık, çokluk, masiva gibi anlamları vardır. Karanlığın (zülûf-i siyah) meçhul oluşu gibi Hakk'ın zatı da meçhuldür. Saçın sevgilinin yüzünü örtmesi gibi masiva da Hakk'ın yüzünü (Zat'ını) örter.⁵¹

Klasik şiirde uzun kıvrımlı saç (pîç-i zülûf), bir mazmun olarak sık sık şekil ve renk bakımından siyah yılanı benzetilir. Bu mazmunun işlendiği ilk beyitte, sevgilinin saçı, her bakanın boynuna dolanan zehirli bir yılan olarak tahayyül edilmiştir.

⁵⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 549; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 396.

⁵¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 552; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 398; Kaplan Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, 278-282.

Bir sonraki beyitte şair, âşık-zahit farkını, sevgilinin güzellik unsurlarından olan kaş ve saç vesilesiyle açıklar. Kaş, Hakk'a yakınlığı temsil eder; zülûf ise kesreti, masivayı temsil eder. Âşığın mihraba benzetilen iki kaşın arasına yönelmesi onu, Hakk'a yaklaştırır; zahidin, küfrü, kesreti ve masivayı temsil eden saça yönelmesi de onu Hak'tan uzaklaştırır:

*Ma'şûk u yârîñ zülfüne kim nazar etse
Nâgâh taqılır boynuna âğûlu ylandır* G42/6

*Kaşın arası kiblegâh-ı 'âşık
Siyâh-zülfünde kaldı zâhidin* G110/7

Derviş

Derviş, daha çok fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, bir tarikata, şeyhe bağlanan kişi olarak bilinir. Dünyevi varlıktan mahrum olan dervişler, manen en zengin insanlar olarak kabul edilirler.⁵²

Esasında derviş, tasavvufta bir şeyhin biat ve terbiyesi altına giren, seyr ve sülûkte murakabe mertebesine ulaşan kişi demektir. Tasavvufî şiirde gönüllerini masivadan arındırmayı başaran tipler arasında zikredilmişlerdir.

Aşağıdaki beyitlerde dervişler, yüzleri nurlandıran, sözleri şekerden tatlı olan ve kalp gözleri açık şahıslar olarak övülmüştür. Aynı zamanda melekleri kendilerine hayran bırakan, halka şeklinde zikreden ve arşın ötesine nazar eden gönül ehilleri olarak tavsif edilmiştir:

*Eden münevver yüzleri şekerden şirîn sözleri
Açık olur cân gözleri kör şanmağil dervişleri*

*Dervişleriñ devrân olur 'arşdan öte seyrân olur
Melek görür hayrân olur ikrâra gel dervişleri* G153/2,7

⁵² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 124-125; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 103; Kadir Özköse, *Dervişin Günlüğü* (Konya: Ensar Yayınları, 2008), 43-69; Kaplan Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, 382-385.

Divane-Şeyda

Tasavvufî açıdan divane-şeyda kavramları, çılgın, deli, aşk hastası; cezbe hâlindeki meczuplar, aşka mağlup olup kendine hâkim olamayanlar, şiddetli sevgiyle coşup kendinden geçenleri anlatmak için kullanılır.⁵³

Kararsız ve divaneye dönen gönül kuşu, gönüllü olarak sevgilinin tuzak olan saçlarına taliptir. Zira çılgına dönen gönlün başka türlü uslanması imkânsızdır. Âşık, bülbül misali sevgilinin güzellik bahçesinde büyük bir kedere sahiptir. Bu ıstırap, âşığı meczup hâle getirir. Onu cezbeye düşüren şeyse gönüllerde fitne uyandıran sevgilinin yanağındaki siyah benidir:

*Bir karar olmaz bu gönlüm şöyle bir divâne-yem
Zencîr-i zülfüne bend eyle beni uşlanayım* G101/1

*Gülşen-i hüsnünde pür-âhım mişâl-i 'andelîb
Hadd-ı hâliñdir eden işi-fitne şeydâ beni* G138/3

355

OMÜFD

Eren

Kur'an'da veli-evliya şeklinde geçen bu kelimeler, tasavvuf erbabınca "er, eren, erenler" şeklinde Türkçeleştirilmiştir. Allah dostları anlamına gelen erenler, manen Allah'a yakın olan, Allah katında şefaatleri kabul edilen insanlar olarak bilinir. "Er, eren, erler" tipinden söz edilirken, geçmişteki zatlar kastedildiği gibi yaşayan mürşitler ve ulular da tanımın içine dâhil edilir.⁵⁴

Aşağıdaki beyitlerde erenlerin meclisleri tasvir edilmiştir. Bunlar, ruhu ve gönlü nurlandıran, insanı dünya sevgisinden uzaklaştıran, kalpten tasa ve kaygıyı götüren ve İlâhî feyzin gelmesine vesile olan meclisler olarak övülmüştür:

⁵³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 133, 462; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 109.

⁵⁴ Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1977), 32; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 149; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 125.

*Cân u dili pür-nûr eder erenlerin meclisleri
Hubb-ı dünyâdan dâr eder erenlerin meclisleri*

*Dilden küdürer götürür feyz-i İlâhî getirir
Seni Allâh'a yetirir erenlerin meclisleri*

G148/1,2

Gafil

Gafil; nefsin arzularına uyan, zamanı boşa geçiren, önemli bir şeyin önemini kavramayan, kalbi Hak'tan habersiz olan, Hakk'ın zikrinden mahrum kalan kişiye denir. Bu vasıfları taşıyan kişiler günahları için Allah'a sığınmayı akledemezler. Hakikatte işlenen bir günahın tövbesinden gafil olmak, o günahın daha büyük bir kusurdur.⁵⁵

Aşağıdaki ilk beyitte şair dünyayı farklı bir şekilde tanımlamıştır. Ona göre dünyaya gönlünü kaptırmak, ne çokça erkek, kız evlada sahip olmak ne de birçok mal ve eşe sahip olmak anlamına gelir. Şairin burada yerdiği dünya telakkisi, Allah'tan habersiz, gafletle yaşama hâlidir. Sonraki beyitte şair, İlâhî sıfat ve isimlerin yansımından ibaret olan masnuata, hikmet nazarıyla bakılmasını tavsiye eder. Bunun yanı sıra şair, bu tavsiyeyi uymayan ve mevcudata bu nazarla bakmayan kişinin hayvandan daha aşağıya düşeceği uyarısında bulunur:

*Nedir dünyâ bilem derseñ Hudâ'dan gâfil olmakdır
Gulâm u duhîter aîlama ne çok mâli ne avratdır*

G52/1

*Gâfil olma aç gözün şâni'i şun'ından gözet
Olma hayvândan eğall kendiñi insân et bugün*

G116/4

Mürşit-Şeyh-Pir

Benzer anlamları karşılayan mürşit, şeyh ve pir, doğru yolu gösteren, insanları uyaran, irşat eden kişi demektir. Bir tarikatın kurucusu, lideri anlamına da gelir. Mürşitler, Hz. Muhammed'in manevi mirasını elde

⁵⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 171; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 141.

etmeye muvaffak olan kişilerdir. Mürşitten beklenen, Allah'ın ahlakını tahakkuk ettirmesi, yani en azından fena makamına ulaşmasıdır.⁵⁶

Beyitlerin birincisinde, hak ve hakikate talip olan kişinin, fena olarak vasfedilen varlığı terk etmesi ve mürşidinde fani olmasının lüzumu anlatılmış. İkinci beyitte ise şeyhliğin sorgusuz sualsiz teslim olunması gereken bir makam olduğu, vurgulanmıştır. Son beyitte gönlü karartan unsurlara dikkat çekilmiştir. Talibin gönlü; ilim, amel ve varlığa olan muhabbetle kararmıştır. Bu beyitte gönül evini temizleme, bütün bunlardan soyunarak pir-i mugana intisap etme koşuluna bağlanmıştır:

*Tâlibâ gel iste hakkı bu fenâdan et ferâğ
Mürşide ver cümle varîñ bu ğnâdan et ferâğ* G70/1

*Meşâyih kavî-i fi'lin tut tütüp 'aşk ile miş-i 'ûd
Eğersem şunsa şeyh el yol hemân teslim ol oğul var* G57/8

*'İlm ü a'mâl varlığı ile dil evi kapkaradır
Cümlesinden şoyunup ol bir pîr-i muğâna kul* G87/11

357

OMÜİFD

Miskin

Kelime anlamı zelil, hor, zavallı kimse anlamına gelir. Varlık duygusunu terk ederek tam anlamıyla yok olan, kendisinde hiçbir varlık görmeyen kişidir. Bu kişi tasavvufta manevi yokluğun en ileri derecesinde kabul edilir.⁵⁷

Aşağıdaki ilk beyitte bir anlık muhabbete mazhariyetin miskinini nasıl yücelttiği anlatılmıştır. Beyitte miskin dervişe hâkim olan esmanın, yani tesirinde kaldığı ismin Vedûd olduğu belirtilmiştir. Muhabbetin bir zerresini hissedenin miskinlikten ulema mertebesine yükselmesi nazara verilmiş.

⁵⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 350-351; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 263; H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 183-185; Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, 245-247.

⁵⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 339; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 251.

Diğer beyitte miskinlik hakkındaki yaygın kanaat düzeltilmeye çalışılmıştır. Cenab-ı Hak için bir şey istemenin dilencilik olmayacağı anlatılırken bununla beraber meselenin doğru anlaşılmasının ne kadar zor olduğu da bir tespit olarak sunulmuştur:

*Muhabbetden eger zerre ererse kalb-i miskîne
Cehâlet hırhasını yakıp 'ulemâ olur dehre* G132/3

*Ne müşkil keşf ede şol kim ne bile
Hağ'ın yolunda miskîn sâ'il olmaz* G159/4

Molla, Âlim, Vâiz, Zâhid, Âbid

Divan şiirinde molla, âlim, vaiz, zahit ve abit; kışır ve zahir ehli addedilir. Benzer özelliklerle anılan bu tipler, dinin özünden habersiz, şekilci, insanları cehennem ve İlahî azapla tehdit eden, ham sofu, ham ruhlu ve olgunlaşmamış kişiler olarak vasıflandırılır.⁵⁸

Aşağıdaki ilk beyitte akli ve ilmi önemseyen molla, teslimiyet sırrından habersiz, inkârından Hakk'a varamayan, acınacak biri olarak tasvir edilmiştir. Bir sonraki beyitte ise âlim olmak için ilim öğrenmenin yeterli olmadığı, ilimle uğraşmalarına rağmen Allah'tan habersiz birçok kişinin varlığına dikkat çekilmiş. Bu kişilerin aslında cahil oldukları anlatılırken gerçek âlimlerin Allah aşkıyla yanan kişiler olması gerektiği vurgulanmıştır:

*Ey mollâ yazık saña inkâr ile kalırsın
Varamazsın Hağ'dan yaña inkâr ile kalırsın* G86/1

*Şu kim 'âlim mi zâfil ola Hağ'dan
Hudâ aşk ile yanan câhil olmaz* G59/10

Üçüncü beyitte şair bir çelişkiden söz etmektedir: Zahit, bir taraftan rindmeşrep kişiye şarabı terk etmesi hususunda nasihat ederken, diğer taraftan kendisi riya ve gösteriş peşindedir. Beyitte mey ile kastedilen

⁵⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 389; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 539; Kaplan Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, 390.

şeyin Allah sevgisi olduğu düşünülduğünde gerçekten de mey, rindmeş-rep kişinin dini ve imanı olur. Bunun terk edilmesi de imkânsızdır:

*Naşihat eyler ol vâ'iz baña maḥbûb-ı mey terk et
Benim dîn ü îmânın ol sen o zerk ü riyâdan geç* G27/7

Dördüncü beyitte zahidin sevdirek yaptırmak yerine korkutarak yaptırmayı tercih etmesi, öne çıkmıştır. Bu beyitte zahit İlahî hüsn ve cemalden habersizdir. Zahit, affı, merhameti ve cemalini anlatarak Allah'ı sevdirmek yerine, O'nun Kahhar, Muntakim gibi vasıflarını öne çıkararak korkutma yolunu tercih etmiştir. Son beyitte abit ibadetinde cenneti gözetirken, âşik ise yârin cemaline, Cemalullah'a erişmeyi talep etmiştir:

*Zâhid ne bilir hüsn ü cemâliñ kadrin
İster ki cinânı ceḥîm vaşfını ol diñler* G49/2

*Eder âbid 'ibâdet cennet için
Cemâl-i yâridir âşıka maṭlûb* G16/5

359

OMÜFD

Ârif

Ârifin kelime anlamı tanıyan, sezen, anlayan demektir. Tasavvufta, Allah'ın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini seyrettirdiği kimsedir. Ârif, Allah'ın Celal ve Cemal tecellilerinin farkında olduğu için O'nun lütfunu da kahrını da hoş görür. Her şeyde Hakk'ın tecellilerini görür. Ârif, kendinde fani, Hak ile bakidir.⁵⁹

Aşağıdaki ilk beyitte ârif, tevazu sahibi, en küçük varlıkları bile incitmekten çekinen bir kişi olarak tavsif edilmiştir. İkinci beyitte her sûfinin ârif ve irfan hakikatine vâkıf olması gerektiğine değinilmiştir. Bu sırdan haberdar olmamak Hallac-ı Mansur gibi dâra gitme ile eş tutulmuştur:

*Et tevâzu' cümle ḥalka 'ârifâna kıl nazar
Yerme bir mûrı cihânda bu ḥaṭâdan et ferâğ* G70/6

⁵⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 52; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 44; Mahir İz, *Tasavvuf*, 169; H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarihler*, 200; Kaplan Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, 375-381.

*Nedir ârif nedir 'irfân bilemem derseñ eger **Lutfî**
Olup Mansûr-veş kendiñ yitir var dâra 'azm eyle*

G127/5

Âşık

Tasavvufta Allah'ı büyük bir aşkla seven kişiye âşık denir. Âşıkların zahirleri, şeri kuralları muhafazadadır. Batınları ise dünyevi bağlardan ve Allah dışındaki her şeyden uzaktır. Bu vasıflarından dolayı, Allah'la beraber olma makamına (huzur-ı maallah) ererler. Onlar, dünyevi ve uhrevi her şeyini Hakk'a feda eder; Allah'tan başkasına el uzatmaz, başkasından medet ummazlar. Âşıқта aşırı bir sevgi olarak tezahür eden aşk, mecazi aşk ve hakiki aşk olmak üzere iki türüdür. Masivaya duyulan aşka, aşk-ı mecazi; Hakk'a duyulana aşk-ı hakiki denir.⁶⁰

Divan şiirinde her ne kadar âşık, cevir ve cefadan feryat etse de bu durum sevgili tarafından unutulmadığının bir işareti olarak kabul edilir. Sevgilinin onu mihnete mahkûm edişi, âşığa olan meylinin bir işareti olarak kabul edilir.

İrfani gelenekte sevgilinin Hak olduğu düşünüldüğünde kul, musibet ve belaya müptela olduğunda bunu hayra yorar. Nitekim en fazla musibetlere maruz kalanlar Allah'ın en fazla sevdiği kullarıdır. Zahit cennete, âşık Cemal-i İlahî'ye taliptir. Hak, âşığa cenneti arz etse âşık tercihini Cemalullah'tan yana kullanır:

*İşi cevr ü cefâ vü miñnet olmuş
Añar 'âşıkı meyli-vara beñzer*

G53/6

*Behişt arz etse 'âşıkı Hudâ'sı
Cemâle tâlib olur kâ'il olmaz*

G59/12

Rakip-Ağyar

Tasavvufî literatürde rakip ile kastedilen dünya ve şeytan ya da sûfinin amacına ulaşmasını engelleyen şeydir. Ağyar ise sûfi olmayan, tasavvufî hayata yabancı olanlara denir. Farklı tarikatlara intisap edenlere de ağyar

⁶⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 54; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 48; Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, 173-177.

denir. Daha kapsayıcı bir ifadeyle ağyar Allah'ın dışındaki her şeye (masiva) denir.⁶¹

Şair ilk beyitte rakip ve ağyarı âşğın yoluna konulan, yâre kavuşmasına mani olan bir engel olarak tasvir etmiştir. Bir sonraki beyitte ise sevgili uğruna çekilen ıstıraplardan şikayet etmeyi utanılması gereken bir hâl olarak anlatmıştır. Zira âşıklıkta rıza esastır. Mert olmayanlardan yükselen ahlar rakibi sevindirir:

*Göreydim kaşların arası yeterdi baña mihrâb
Raķib ağyâr yolum almış n'edem bir hâl-i râhim yok* G74/3

*Zahm-ı ağıyârdan şikâyet 'âr olur 'âşıklara
Âh u vâhla haşmanı şâd etdi merdân olmayan* G124/4

Sâki

Sâki, tasavvufta İlahî aşkı sunan mürşid-i kâmil, pir-i tarikat anlamında kullanılır.⁶² İlk beyitte mey, gönüldeki kederi gidermek için başvurulan bir içki (İlahî aşk) olarak görülmesine rağmen her mürşidin kâsesinden içilmemesi konusunda bir uyarı yapılmıştır. Bundan dolayı, sûfinin her sunulana el uzatmaması; cana can katan pirin sunacağı kadehi gözetmesi gerektiği belirtilmiştir.

Mey yudumlamak her zaman gönüldeki hüznü gidermez. Meyin tesiri, talibin gönlündeki sâkiye olan muhabbetin derecesi kadardır. Sûfi, kalbinde mürşide büyük bir muhabbetle bağlı ise sâki, vuslat şerbetini sûfiye içirmek suretiyle onu madde ve mekân gibi kayıtlardan azade ederek mekansızlık boyutuna yükseltir. Aksi takdirde sûfi vuslata eremediği gibi, lâ-mekân âlemine de erişemez:

*Dil mükedderdir deyü nûş etme her sâki meyin
Câmna cân başş edici sâki-i cânân gözet* G22/3

⁶¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 33; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 27, 291.

⁶² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 415; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 305; Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfi*, 47.

*Kadeh nûş etmege lâzım gönüilde sâkîniñ hubbı
İçirüp şerbet-i vuşlat mekânıñ lâ-mekân eyler*

G48/4

Sûfi

Sûfi, kalbini Allah ile tasfiye eden, onu nur ile dolduran, Hakk'ın zikriyle gözü açılan kişi olarak tanımlanır. Bir başka ifadeyle sûfi, nefsinde fani, Hak'la baki olan, nefsin alışkanlıklarından kurtulan ve hakikate ermiş kişi olarak adlandırılır. Bu kelime kimi zaman halk dilinde sofı olarak telaffuz edilir. Kelimenin bu kullanımı telaffuz edildiğinde daha çok ka-ba, yobaz, tarikat ehli olamayan kişiler kastedilir.⁶³

Divan şiirinde sûfi daha çok olumsuz anlamları çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Aşağıdaki ilk beyitte, sûfinin inkârı nazara verilmiştir. İnsanın eşref-i mahlûkat olduğu hatırlatılarak mevcudatın hâl diliyle yaptığı zikri, sûfi tarafından ikrar edilmesinin lüzumu anlatılmış. Bununla beraber sûfi, bütün canlı ve cansızlardan yükselen zikir ve sadayı inkâr eden bir hüviyetle tasvir edilmiştir.

Bir sonraki beyitte de sûfiye dair olumsuz bir portre çizilmiştir. Bu portrede sûfi, eşyanın şekli özelliklerine takılan, mana ve özden bî-haber olarak verilmiş. Yanı sıra sûfi, âşığın iniltilerinden habersiz olarak tasvir edilmiştir. Sûfi, aynı zamanda âşığın tevhit sırrına ait hakikatleri haykırmasını da fark edemeyen bir gafil olarak sunulmuştur:

*Eyâ şûfi yeter zıkr ü şadâyı nice inkârıñ
Cemâdat cümle cânlılar Haqq için pür-nidâdır heb*

G14/6

*Şûfiyâ şûret gözetme içeri gel ma'nâyâ
Sırr-ı tevâhîdden ne söyler âşık-ı pür-zâra bak*

G75/4

⁶³ Mahir İz, *Tasavvuf*, 85; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 103; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 444; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 322-323.

Sonuç

XIX. yüzyıl şairlerinden olan Ali Lutfî, mutasavvıf bir şairdir. Tezkirelerde hakkında bir bilgi tespit edilemeyen Lutfî, bir *Divan* sahibidir. *Divan'*da 163 gazel, 8 muhammes, 4 mesnevi ve 1 müseddes bulunmaktadır. Şair, bütün manzumelerde mahlas olarak Lutfî'yi kullanmıştır. Tek nüsha olarak tespit edilen *Divan*, 52 varaktır. Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Şemsi F. Güneren Bölümü, nr. 69' da kayıtlıdır.

Kadirî ve Halvetî olan Lutfî, *Divan'*da bu tarikatların önemli temsilcilerinden söz etmiştir. Özellikle Abdulkâdir Geylanî, Seyyid Yahya Şirvanî, Şemseddin Sivasî ve Sivasîler soyundan gelen ve şairin şeyhi olan Sivasî Hacı Ahmed hakkında yazılan methiyeler dikkat çekicidir. Müellifin mutasavvıf olması, *Divan'*ı irfani terminoloji bakımından zengin bir kaynak hâline getirmiştir.

İslamî ilimler, sosyal ilimler ve güzel sanatların birçok şubelerini etkileyen tasavvuf telakkisi, edebiyatı da derinden etkilemiştir. Bilhassa divan şiirinde sık sık kullanılan bülbül, gül, hüsn, mey, meyhane; âşık, maşuk, sâki, zahit, sûfi gibi istilahlara tasavvufî açıdan yorumlanmıştır. Bu gelenek içinde yetişen Lutfî, *Divan'*ında birçok tasavvufî unsuru kullanmıştır. Bu makaleyle, kapalı bir anlam taşıyan bazı tasavvufî terimlerin *Divan'*daki zengin kullanımına ulaşılması amaçlanmıştır. Ayrıca Lutfî ve *Divan'*ı ortaya çıkarılmış, bilim insanlarının bilgisine sunulmuştur.

Kaynakça

- Abdüllatif Latîfî. *Latîfî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-şuara ve tabsıratü'n-nuzemâ)*. Haz. Mustafa İsen. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Aclunî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafa*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî h.1351/m.1933. 2/87.
- Aktaş, Hasan. *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2001.
- Ali Lutfî. *Divan-ı Lutfî*. Süleymaniye Kütüphanesi. H. Şemsi F. Güneren Bölümü. nr. 69.
- Âşık Çelebi. *Meşâirü'ş-şuarâ (İnceleme-Metin)*. Haz. Filiz Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010. I-III.
- Bağdatlı Ahdî. *Gülşen-i Şuâra*. Haz. Süleyman Solmaz. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005.

- Beyânî Mustafa Bin Carullah. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Bilgin, Azmi. *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)*. İstanbul: MEB Yayınları, 2000.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. M. A. Yekta Saraç. Ankara: TÜBA Yayınları, 2016. I-III.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014. 6. bs.
- Ceylan, Ömür. *Böyle Buyurdu Sûfi (Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları)*. 2. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. 3. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Chittick, William C. *Tasavvuf (Kısa Bir Giriş)*. 2. bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. *Tasavvuf El Kitabı*. 2. bs. Nşr. Kadir Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Esad Mehmed Efendi. *Bağçe-i Safâ-endûz (İnceleme-Metin)*. Haz. Rıza Oğraş, www.kulturturizm.gov.tr. 2018. (12.08.2018).
- Esrâr Dede. *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*. Haz. İlhan Genç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Fatîn Davud. *Hâtîmetü'l-eşâr (Fatîn Tezkiresi)*. Haz. Ömer Çifçi. www.kulturturizm.gov.tr. 2017. (12.08.2018).
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1977.
- Hısn-ı Mansûrî-zâde Mustafa Mucîb. *Tezkire-i Mucîb (İnceleme-Tenkitledi Metin-Dizin-Sözlük)*. Haz. Kudret Altun. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.
- Hücvirî. *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. 2. bs. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- İpekten, Haluk-İsen, Mustafa vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, 1988.
- İsmail Belig. *Nuhbetü'l-âsâr li-zeyli zübdeti'l-eşâr*. 2. bs. Haz. Abdülkerim Abdülkadiröğlü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- İz, Mahir. *Tasavvuf*. 6. bs. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Kara, Mustafa. *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı (Hâl Tercümelere Tarikatlar İstılahlar)*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- Kastamonulu Hâfız Seyyid Ahmed Mâhir. *el-Muhkem fi-şerhi'l-hikem (Hikem-i Atâiyye Şerhi)*. Haz. Tahir Galip Seratlı. İstanbul: Sûfi Kitap. 2010.
- Kemikli, Bilal. *Şiir ve İrfan Sûfi Şairin İzinde*. 2. bs. İstanbul: Kitabevi, 2017.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989. I-II.
- Köksal, M. Fatih. *Yâ Kebîkeç Mecmualar Arasında*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

- Kuşeyrî, Abdulkerim. *er-Risâle (Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı)*. Trc. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2009.
- Mehmed Sirâceddin. *Mecma-i Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*. Haz. Mehmet Arslan. ekitap.kulturturizm.gov.tr, 2018. (12.08.2018).
- Mustafa Safâyî Efendi. *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-âsâr min fevâidi'l-eşâr)*: İnceleme-Metin-İndeks. Haz. Pervin Çapan Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005.
- Müslim b. el-Haccac. *el-Câmiü's-sahih*. Birr 115, Cennet 128. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Okuyucu, Cihan. *Ereğlili Türâbî Divanı*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. 40: 119-126.
- Özköse, Kadir. *Dervişin Günlüğü*. Konya: Ensar Yayınları, 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. bs. İstanbul: MEB Basımevi, 1983. I-IV.
- Pir Muhammed Bahaeddin Erzincânî Halvetî. *Makâmâtü'l-ârifin ve maârifü's-sâlikîn*. Haz. Necdet Okumuş. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.
- Riyâzî Muhammed Efendi. *Riyâzü'ş-şuara (Tezkîretü'ş-şuara)*. Haz. Namık Açıkgöz. Ankara: Kültür Turizm Bak. Yayınları, 2017.
- Sâlim Efendi. *Tezkîretü'ş-şuarâ*. Haz. Adnan İnce. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Sehi Beg. *Heşt Bihîşt*. Haz. Haluk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey. Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, 2017.
- Silahdar-zâde Mehmed Emin. *Tezkire-i Silahdar-zâde*. Haz. Furkan Öztürk. İstanbul: Dün Bugün Yarı Yayınları, 2015.
- Şefkat-i Bağdâdî. *Şefkat Tezkîresi (Tezkîre-i Şuarâ-yı Şefkat-i Bağdâdî)*. Haz. Filiz Kılıç. ekitap.kulturturizm.gov.tr. 2017. (12.08.2018).
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Gündoğdu Matbaası. h.1317/m.1899.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lûgâtı*. 2. bs. Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Tarlan, Ali Nihad. *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvan Şiiri: Rahmî ve Fevrî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948.
- Tarlan, Ali Nihad. *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvan Şiiri: Revanî-Hayrefî-Haverî-Ahî-Peyamî-Sani*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1949.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 3. bs. İstanbul: Kocabacı Yayınları, 2012.
- Üstüner, Kaplan. *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*. 2. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.
- Yıldız, Alim. *Üveys ile Giydim Hırka (Şiir Şerhleri)*. Sivas: Be Yayınları, 2014.

Yılmaz, H. Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. 17. bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.

Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Rızâ. *Rızâ Tezkiresi*. Haz. Gencay Zavotçu. www.kulturturizm.gov.tr. 2017. (12.08.2018).

Zülfe, Ömer. *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selikî ve Şiirleri*, İstanbul: Edebiyat Yayınları, 2006.

